

Arthur Miller

Salemi nõiad

The Crucible, 1953

DRAAMA
kahes vaatuses

Inglise keelest tõlkinud
Virve Aruoja

tõlke redigeerija
Katrin Pärn

Esietendus 8. märtsil 2025
Endla Teatri Suures saalis

lavastajad, kunstnikud
ja muusikalised kujundajad

Katrin Pärn

Janek Savolainen (Teater Vanemuine)

kostüümikunstnik

Triinu Pungits

valguskunstnik

Margus Vaigur

etenduse juhid

Silja Koppel, Anna-Maria Pink

valgusmeistrid

Ivar Piperskihh, Iiris Purge, Karmen Tellisaar

helimeister

Tarmo Jürgens

kostümeerija

Airin Vaarmann

grimeerija

Sirle Teeäär

lavameistrid

Janek Lipponen, Ando Loosaar

Tegelased ilmumise järjekorras:

Reverend Samuel Parris
Märt Avandi

Susanna Walcott
Marta-Liisa Õun (Endla Noortestuudio)
või **Nikool Abel** (Endla Noortestuudio)

Abigail Williams, reverend Parrise õetütar
Fatme Helge Leevald

Tituba, ori Barbadoselt
Ireen Kennik

Ann Putnam
Kadri Rämmeld

Thomas Putnam
Ago Anderson

Mercy Lewis
Hetlin Kiisler (Endla Noortestuudio)
või **Kerlin Kiveste** (Endla Noortestuudio)

Mary Warren, Proctorite teenija
Saara Nüganen

Betty Parris, reverend Parrise tütar
Miira Vara (Endla Noortestuudio)
või **Kristelle Kohv** (Endla Noortestuudio)

John Proctor, farmer
Sten Karpov

Rebecca Nurse
Carmen Mikiver

Giles Gorey
Meelis Rämmeld

Reverend John Hale
Sander Rebane

Elizabeth Proctor, John Proctori naine
Liis Karpov

Ezekiel Cheever, rätsep, kohtutäitur
Karl-Andreas Kalmet

Korravalvur
Ando Loosaar

Kohtunik Hathorne
Enn Keerd

Martha Gorey, Giles Gorey naine
Ireen Kennik

Asekuberner Danforth
Andrus Vaarik

Vanglaülem
Ago Anderson

Sarah Good
Kadri Rämmeld

„Seda Arthur Milleri näidendit on läbi aegade mängitud totalitaarsetes ühiskondades. Aga ka vabades ühiskondades, kui inimlikkus tundub käest libisevat. Enda sõnul on Miller selle kirjutanud allegooriana 1950ndate aastate Ameerikas toimunud McCarthy aegsetele „nõiajahtidele“, kus inimesi samamoodi jaburate tõenduste alusel taga kiusati, ent see meenutab ka küüditamisi, holokausti, meie endi nõukogude ajalugu ... kõiki sellelaadseid traagilisi aegu. Aga ta on aktuaalne ka tänapäeval. Erinevad suuremad ja väiksemad nõiajahid on ikka moes. Inimesi tühistatakse, mõistetakse avalikult hukka, tõmmatakse ajaloost maha. Meedia, mis on võimas jõud, võimendab vaenu ja vihkamist inimeste vahel ja on rõõmuga timukas. Kui palju teemasid on praegu õhus, mille pärast inimesed on valmis üksteisele kõrri kargama, isegi ilma suurema omakasuta. Fanatism, pime hirm ja võimuiha ei ole kuskile kadunud ning on sama ohtlikud kui sadu aastaid tagasi. Nii et see näidend ei ole lihtsalt üks vana lugu kuskilt kaugelt Ameerikast, see räägib meist. Ja sellest, kui julm ja habras on inimene, kui lihtne on teda hävitada.“

(Katrín Pärn, „Salemi nõidade“ lavastaja.)

„See näidend ei ole ajalugu selles tähenduses, milles seda sõna kasutavad akadeemilised ajaloolased. Dramaturgilised eesmärgid on mõnel juhul nõudnud paljude tegelaste ühtesulatamist, vähendatud on „kisakooris“ osalenud tüdrukute arvu, Abigaili vanust on tõstetud ning nõiaprotsessides osalenud mitmeid peaaegu võrdse autoriteediga kohtunikke sümboliseerivad näidendis Hathorne ja Danforth. Siiski usun, et lugeja leiab siit inimajaloo ühe kummalisema ja kohutavama peatüki algse olemuse. Iga tegelase saatus järgib täpselt tema ajaloolise prototüübi oma ja näidendis pole kedagi, kes ajaloos ei mänginud samasugust – ja mõnel juhul täpselt sama – rolli.“

(Arthur Miller „Salemi nõidade“ saatesõnas.)

Salemi nõiaprotsessid

1692. aasta külmal talvel said tänase Ameerika Ühendriikide idarannikul Massachussetsi lahe koloonias asuvas väikeses Salemi külakeses alguse veidradsündmused. Puritaanliku kirikuõpetaja Samuel Parrise 9-aastane tütar Betty ja 11-aastane õetütar Abigail Williams hakkasid ühtäkki tõmblema, kriiskama, ulguma ja koera kombel haukuma. Kohalik tohter ei leidnud neil ühtki tervisehäda olevat, kuid tüdrukute röökimis- ja visklemishoogusid ei parandanud ei palved ega paast, peagi tabasid samasugused hood teisigi selle kandi 11–17-aastaseid tüdruke ning sai selgeks, et lapsed on ära nõiutud. Üsna pea kuulutasid tüdrukid, et nende nõidujaks olid Parrise tumedanahaline orjatar Tituba, kodutu kerjusnaine Sarah Good ja vana Sarah Osborne. Uudis musta maagia praktiseerimisest levis kulutulena, maad võttis paanika ning 1. märtsil 1692 peeti Tituba ja kaks Sarah't nõiduses süüdistatutena kinni, kuulati kohalike võimude poolt üle ning heideti vangikongi, kuhu peagi lisandus aina uusi ja uusi süüdistatuid. Juunis asutati Briti koloniaalvõimu poolt Salemisses spetsiaalne „kuulamise ja otsustamise kohus“ ning tänaseks kurikuulsad nõiaprotsessid said alguse. Kohtusaali kogunenud kuulasid lummatult tüdrukute tunnistusi lendavatest nõidadest, üleloomulikest elajatest, nähtamatutest näpistavatest kätest ja satanistlikest riitustest. Tüdrukid kriiskasid ja ägasid, mõned neist said otse kohtusaalis nõelatorkeid kõhtu ja kätse, ning andsid nõidadena üles aina rohkemaid kogukonnaliikmeid. Nõiduses kahtlustatud võtsid omaks kõikvõimalikke patte ning nimetasid naabreid ja pereliikmeid, kes samuti põrgusaadikuga mestis olid. Süü omaksvõtmisele eelnes sageli tunde, mõnikord ka päevi kestev piinamine. Järgneva aasta jooksul

vangistati Salemis ja selle ümbruses nõiakunsti ja musta maagia harrastamises süüdistatutena üle kaheksa inimese, noorimad neist vaid mõneaastased lapsed, vanimad aga väetid raugad. Nõiduses mõisteti süüdi kolmkümmend inimest, kellest üheksateist – 14 naist ja 5 meest – poodi üles. Vähemalt viis süüdistatut suri vangikongis ning Giles Gorey – üle 80-aastane vana talunik –, kes keeldus enese süüdi või süütaks tunnistamisest, piinati surnuks. Süü omaksvõtt suurendas võimalust ellu jääda, sest nõiduse kategoorilist eitajat ähvardas kiire ülespoomine.

Peagi hakkas avalik arvamus siiski kohtuprotsesside vastu pöörduma, inimestele ei tundunud võimalik, et nende kandis nii palju nõidu on. Oktoobris saatis kuberner (kelle enda naistki oli nõiaaks olemises süüdistama hakatud) erikohtu laiali, lasi mitmed kahtlusalused vabadusse ning pani edasistele vangistamistele punkti. Kui viimased veel vangis viibivad „nõiad“ 1693. aasta mais ülemkohtu ette saadeti, ei mõistatud enam kedagi süüdi.

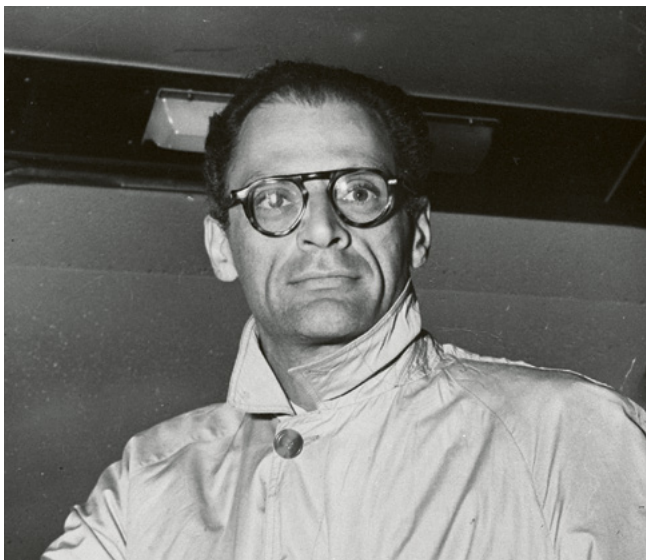
Nõiaprotsessidele järgnenud aastail tunnistasid mitmed süüdistajad – peamiselt teismelised tüdrukud –, et nad olid oma süüdistused välja mõelnud. 1702. aastal kuulutas Massachusettsi üldkohus protsessid ebaseaduslikuks. 1711. aastal võttis Massachusettsi seadusandlik kogu vastu seaduse, millega tühistati 22 inimese süüdimõistvad otsused, 1957. aastal rehabiliteeriti kuus ning 2001. aastal veel viis ohvrit. Alles 2022. aastal – 329. aastat pärast süüdimõistmist – kuulutati ametlikult õigeks viimane süüdi mõistetud Salemi nõid. 1992. aastal, Salemi nõiaprotsesside 300. aastapäeval, avati Salemis nõiaprotsesside ohvritele pühendatud park ning 2017. aastal avati Salemi 19 nõia hukkamispaigas ohvrite mälestusele pühendatud memoriaal, mis kannab nime *Proctor's Ledge*.

„Ehkki kirjeldus Massachusettsis Essexi maakonnas toimunud on kohalik ajalugu, aimub sellest ka ajaloo suurejoonelisemaid mustreid. Sest hoolimata oma näilisest eraldatusest polnud Salemi küla 1692. aastal „saar omaette“, vaid pulbitsev osake suurest maailmast. Sealne irratsionaalsuse puhang oli teatud määral oma ajastu ideoloogiliste pingete vili – pingete, mis lõhestasid oma aega samavõrd nagu nad lõhestavad meie oma. Sealne naasmine kaine mõistuse juurde – tänu väheste järeleandmatule keeldumisele alluda paljude hüsteerialle ja hullumeelsele loogikale – tähistas pöördpunkti Uus-Inglismaa moraalis. Nõiaprotsesside käigus ja osaliselt just nende kaudu ületasid Massachusettsi mõtlejad pead selle veelahe, mis eraldas hiliskeskaegset müstikast ja maagiast tiinet maailmavaadet ratsionaalsemast vaimulaadist, mida tuntakse „valgustusajastuna“.

Ent kuigi see konkreetne pettekujutus on – vähemalt mastaapse avaliku ettevõtmisena – läänemaailmast kadunud, pole tung „nõidu“ jahtida seda tepts mitte teinud. Vastupidi – see on tohututes mõõtmetes ellu äratatud, asendades keskaegse kuritahtliku nõiduse idee „rassi“ ja „rahvuse“ pseudoteaduslike mõistetega ning seades teoloogiliste lahkarvamuste asemele terve kompleksi võitlevaid ideoloogiaid. Seetõttu on 1692. aasta lugu palju enam kui lihtsalt antiikne huviobjekt – see on meie aja allegooria. Tahaks loota, et tänapäeva maailma juhid suudavad lõpuks pettekujutlustega tegeleda sama mõistlikult ja julgelt, nagu vana Massachusettsi mehed enda omadest jagu said.“

Eelnev tsitaat pärineb Marion L. Starkey 1949. aastal avaldatud raamatust „*The Devil in Massachusetts*“ („Saatan Massachusettsis“). See on vaid üks sadadest Salemi

nõiaprotsesside olemust ja fenomeni uurivatest teostest, milles seda Ameerika Ühendriikide ajaloo üht kõige tumedamat massihüsteeria juhtumit analüüsitakse. Lisaks uurimustele on Salemi protsessidest inspireeritud kümned ilukirjanduslikud teosed, millest vast kõige tuntum on Arthur Milleri 1952. aastal kirjutatud ja 1953. aastal rambivalgust näinud draama „Salemi nõiad“. Oma olemuselt on see Milleri üks enimlavastatud näidend aga autori allegooriline kommentaar USA senaatori Joseph McCarthy ja USA kongressi esindajatekoja ebaameerikaliku tegevuse komitee (HUAC) tegevusele 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses. Makartismiajastu HUAC uuris inkvisitsioonilise järjekindlusega kommunistide ja marksismi-leninismi võimalikku imbumist Ameerika ühiskonna- ja kultuuriellu ning kuulas üle ja kandis väidetava kommunistliku meelsuse pärast musta nimekirja mitmeid Milleri kaasteelisi. Üsna pea pärast „Salemi nõidade“ esmalavastust oli ka Milleri kord McCarthy ja komitee huvivälja sattuda. Juba 1954. aastal ei antud Millerile passi, et ta saaks sõita „Salemi nõidade“ Londoni esietendusele ning kui ta 1956. aasta juunis passi uuendamist taotles, kutsuti ta HUAC-i ette. Miller keeldus komiteele nimetamast ühe kommunistidega seotuses kahtlustatava kirjandusringi liikmete nimesid ning karistuseks määrati talle 1957. aastal rahatrahv ja aastane tingimisi vangistus. 1958. aastal tühistas USA apellatsioonikohus selle otsuse.

Arthur Miller „Salemi nõidade“ kirjutamisest ja makartismist

„Ma ei kirjutanud „Salemi nõidu“ lihtsalt makartismi vastu võitlemiseks, kuigi kui õigustust vaja olnuks, oleks ka sellest piisanud. Oli veel midagi muud. Püüan seletada.

Üks sõber rääkis mulle hiljuti ühest Moskva lavastajast, kes tahtis luua lavastust Vietnami sõjast. Miks Vietnamist? Selgus, et tegelikult tahtnuks ta kõneleda Nõukogude liidu lüüasaamisest Afganistanis, kuid kuna Afganistaniga seotud tunded olid veel haripunktis, tundis ta, et Afganistani ümbritseva tunnetetihnikuga vastamisi mineku asemel on tal vaja metafoori, mis käsitleks sellise sõja aluseks olevaid dilemmasid.

See lähenemine tuletas mulle meelde, miks ma selle asemel, et rünnata otse Joseph McCarthyt ja tema käsilasi, otsustasin kirjutada 1692. aasta Salemi nõiaprotsessidest. Varastel viiekümnendatel alustas niinimetatud makar-tism konservatiivsete vabariiklaste ratsaväerünnakut, mis kommunismivastasuse nime all aitas lõhkuda demokraatide ja ametiühingute vasakliberaalseid koalitsioone, mis olid koos hoidnud alles hiljuti hääbunud uue kursi pärandit. Aga see ei olnud mingi tavaline poliitiline kam-paania. Seekord ei olnud vaenlaseks lihtsalt „demokraat-lik partei“ nagu McCarthy seda pilkavalt nimetas, vaid see salajane välismaine vandenõu, mida too naiivselt, kuid sageli teadlikult varjas. Nii kaeti see traditsiooniline sisepoliitiline võimuhaaramiskatse üleva ja patriootliku lakikihiga: riiklik julgeolek.

Hämmastava kiirusega veenis McCarthy suurt hulka intelligentseid inimesi, et uskumatu on tõesti tõsi ja et näiteks armeekindral George Catlett Marshall oli kom-munistide poolehoidja, või et Marylandi senaator Millard E. Tydings oli ameerika kommunistliku partei juhi Earl Browderi sõber. (Alles palju hiljem selgus, et foto, millel mõlemad rõõmsalt kõrvuti seisisid, oli võltsing, mille val-mistas McCarthy parem käsi, bandiit Roy Cohn.)

Mingil hetkel hakkas tunduma, et senaator Joe liigub otse Valge Maja poole, seda enam, et tema väidete täielik us-kumatus näis olevat osa tõendusest, et need on tõde – kui kommunistid on tõepoolest kõikjal peidus, siis pidi neid kindlasti olema ka seal, kus neid terve mõistuse arvates kindlasti olla ei saanud.

Kuna tegu oli surnud ringi loogikaga, oli sellega lõpuks võimatu vaielda. Veel hullem, vandenõu väljajuurimisel

ei saanud toetuda liigusaldavale politseile, naiivselt seaduslikule kohtusüsteemile ega isegi aeglaselt tegutsevale FBI-le. Ajakirjanduski oli – muidugi salaja – Moskvaga mestis. Kes siis oli täiesti usaldusväärne? Loomulikult McCarthy ja need, kellel oli tema õnnistus.

See oli värvikas ja intrigeeriv, otse lava jaoks loodud materjal, aga näidendi kirjutamine võtab aasta ning lavale toomine veel kuid ning ma ei suutnud kujutleda, et pühendaksin nii palju aega millelegi, mis näis mulle nii läbinähtava loona. Kuid kui see kommunismivastane ristiretk kinnistus ja näis muutuvat püsivaks meeltesegaduseks Ameerika kollektiivses mõtlemises, hakkas selle melodraamadest ja komöödiatest ilmneva omamoodi mõistatus. Me kõik käitusime teisiti kui varem, me olime joonud vastastikuse kahtlustuse karikast. Inimesed kartsid liiga lähedasi sidemeid kellegagi, kes võib ühel päeval mõne komitee ette sattuda. Isegi teatud sõnad vibreerisid ohtlikult – sõnad nagu „organiseerima“, „sotsiaalne“, „sõjakas“, „liikumine“, „kapitalism“ – sellise keelekasutusega liiga hästi kursis olemine ei olnud tark tegu. Me olime sisenenud mingisse salapärasesse hämarusse, millest väljapääsu ei tundunud olevat.“ /---/

Miks leidis see hullus nii vähe tõelist vastuseisu? Muidugi: kardeti tagakiusamist, töö kaotamist, võibolla ka lihtsalt halba mainet. Aga oli ka süütunne ja mulle näis, et just see iseenda loodud sisemine valvur oli peamine halvaja. /---/

See oli otsekui nõidus, mingi loits. McCarthy võis Roosevelti uut kurssi nimetada „kahekümneaastaseks riigireetmiseks“ ning ometi ei tulnud sellele peaaegu mingit vastukaja miljonitelt ameeriklastelt, kellele needsamad uue kursi meetmed olid vaevu kümnendi eest tähenda-

nud erinevust tänaval või oma kodus elamise vahel, tühja kõhu tunde ja nälgasuremise vahel. See oli nagu mingi juhmistav imetegu, et peaaegu kõik, mis selle mehe suust välja lendas, ükskõik kui ennekuulmatu ja ilmselgelt idiootne see ka oli, suutis ikkagi kuulajate teadvusse maanduda ja sütitas neis hirmu, et kommunistid võivad kõik üle võtta, et ohus on isegi nende usk.

Ma olin Salemi lugu teadnud juba ülikooliajast, enam kui kümme aastat varasemast, kuid nüüd ei kummitanud mind mitte niivõrd nõiajaht ise, vaid see halvatus, mis viis pea paarikümne lugupeetud farmeri avaliku poomiseni nende endi naabrite poolt. Selles vaatamängus oli midagi „imetabast“, mingi perversne ja kurjakuulutav poetika, mis oli need inimesed täielikult endasse neelanud. Mulle tundus, et nägin varastel viiekümnendatel enda ümber midagi sarnast.

Tõde on see, et mida rohkem ma selle dilemma kallal töötasin, seda vähem oli sel pistmist kommunistide ja McCarthyga ja seda enam puudutas see midagi väga põhjapanevat inimloomas: hirmu tundmatu ees ja eriti kartust jääda sotsiaalsesse isolatsiooni.

Poliitilised liikumised püüavad end alati positsioneerida kui kilpi tundmatu vastu – hääleta minu poolt ja sa oled kaitstud. Nõiajahhi erinevus seisneb selles, et sulle pakutakse kaitset kurja, kõlvatu, pahatahtliku, jumalakarjamatu, abielurikkumisest määritud, petliku, amoraalse ja haisva vandenõu eest, mis pärineb põrgu kõige sügavamast põhjast.“

(Arthur Miller 1989. aastal essees „Taas joovad nad Kahtlustuste karikast“.)

„Ma arvan, et põhjus, miks ma Salemist kirjutamise kasuks otsustasin, oli lihtne – meiega juhtuva üle arutlemiseks ei olnud enam võimalik kasutada kaasaegseid mõisteid. Toimuvat arvesse võttes oli vaja mingit distant-si. Me kõik püüdsime olla ausad, püüdsime asju selgelt näha ja püüdsime vältida ohtu ning olime neis püüdlustes pisut hullumas, sest vahel on nende kolme tungi vahel konflikt. Ma teadsin Salemi lugu juba ülikooliajast, aga ma ei olnud kunagi mõistnud, mis mind selle juures köitis. Nüüd sai see äkitselt selgeks. Mulle tundus, et Salemi hüsteerias oli mingi sisemine protseduur või mitu, mida me nüüd kordasime. Ma arvasin, et ehk aitab selle protseduuri olemuse paljastamine heita valgust sellele, mida me endaga tegime. Ja nii see näidend sündiski.“

(Arthur Miller 1989. aastal intervjuus Christopher Bigsby'le.)

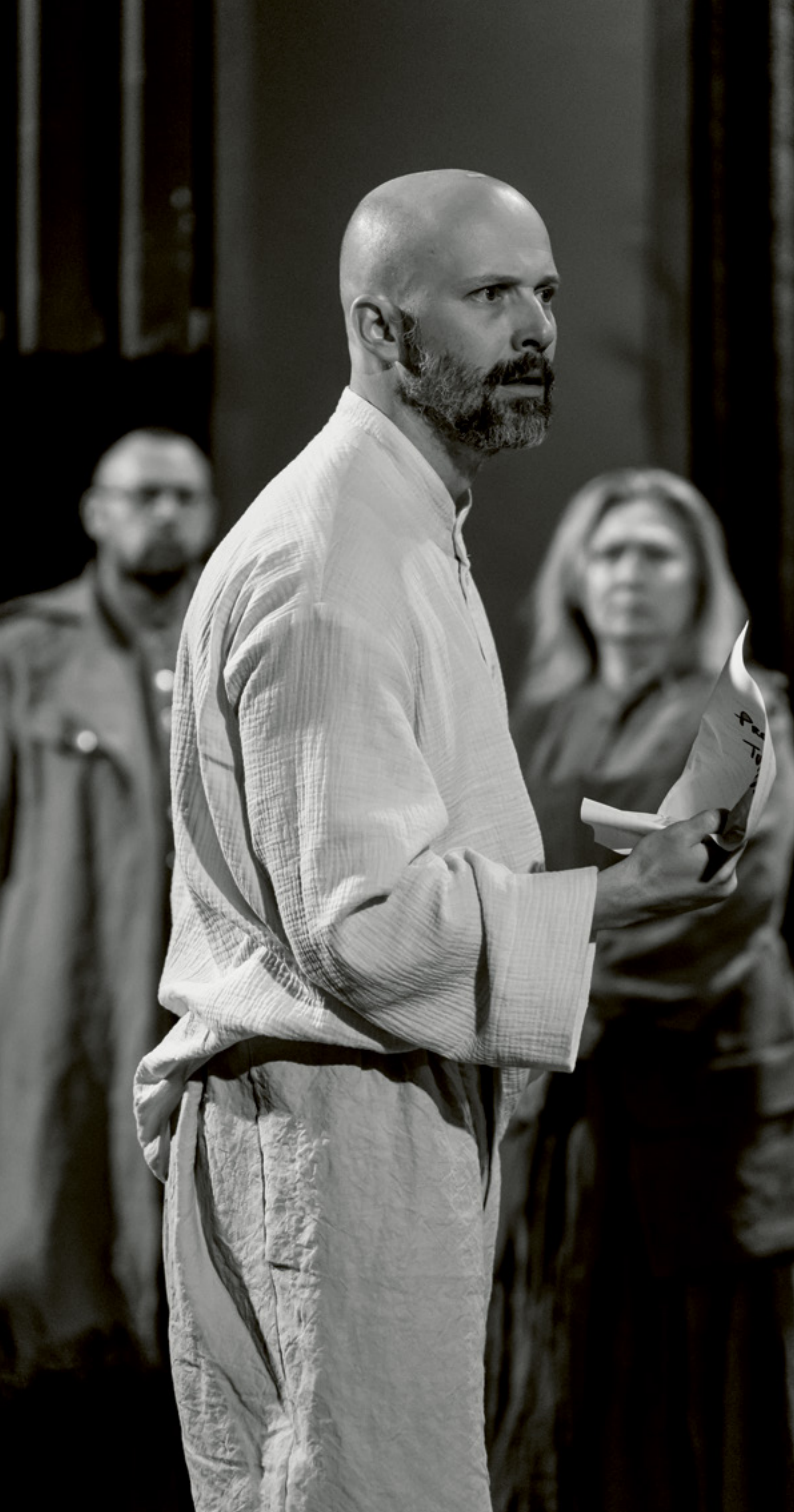
Nõiaprotsessidest Eestis

Kuigi esimene nõia põletamine Eesti aladel on teada aastast 1527, on siiski raske märkida, millal nõiaprotsessid siin kandis üldse alguse said. Karistusi paganliku kombe kohaselt ohverdamise eest määrati juba XIII sajandil. Seda, kes laskis ohverdada, karistati rahatrahvinga, ohverdajat ennast aga peksuga kirikusambas. Kirikuvõimud üritasid ka edaspidi paganlike asjadega tegelemist keelata ning nõiaprotsessid tehti eelkõige võimalikuks 1519. aasta Saare-Lääne piiskopi visitatsioonikorraldusega, milles nõuti surmanuhtlust nõidadele ja seda, et viitaatorid teeksid kindlaks, ega piirkonnas ei ole lausujaid või ketserluses kahtlustatavaid. Nõiajaht oli suuresti kiriku katse levitada oma võimu paganlikele aladele. Eesti nõiaprotsessid jäävad üldiselt protestantliku kiriku aega, kuigi ristiusustamist alustas juba katoliku kirik. Suurem nõiaprotsesside laine oli just Rootsi võimu ajal (1561–1710), mil valitses ka protestantlik kirik.

Läbi ajaloo on Eesti aladel olnud väga erinevaid nõidumise seotud süüdistusi. Üks esimesi nõiaprotokolle viitab lihtsalt ebausule: nimelt varastati poodu seljast rõivaid, sest see pidavat õllemüüki soodustama. Samas on oluliselt rohkem teateid juhtumitest, kus kedagi otseselt kahjustati. Väga levinud on mõne inimese haigeks või koguni surnuks nõidumine, samuti teise karja kahjustamine. Valdavalt jäävad süüdistused elulisele tasandile, mainides lihtsalt kellegi haigeks nõidumist või viljasaagi kahjustamist. Samas on ka veidramaid kahtlustusi, näiteks 1640. aasta Tartu protsess kirjeldab kedagi naist, kellele olevat konnad kõhtu nõiutud. Kui eestlaste rahvausundis on sageli kajastatud tuulispasana

ringi käimist, siis nõiaprotsessidesse ulatuvad rohkem siiski mujalt Euroopast tuntud libahundiks või libakaruks käimised. Ometi on nende üldarv meie kandis väike ning libahundisüüdistuste osatähtsus on ~2%. Ühes 1651. aastast pärit põhjalikus libahundi juhtumi protokollis on kirjeldatud, kuidas Hansu-nimeline noormees, kes oli hundinaha ühelt vanalt mehelt saanud ja seda kasutamise vaheaegadel hiireurus peitis, tunnistas, et kogu keha läks hundiks ja ta tundis ennast loomana. Hansu puhul pole teada, et ta oleks kellelegi kahju tekitanud, samas viitavad levinumad libahundisüüdistused just loomade mürdmisele.

Ristiusus on nõidust seostatud eelkõige kuradi kummardamise, temaga lepingu sõlmimise või muidu ühenduses olemisega. Kõige leebemas vormis esineb kurat lihtsalt õpetaja või nõuandjana. Näiteks on teada kaks juhtumit 1666. ja 1670. aastast, kus kurat soovitas laps salaja ilmale tuua ja maha matta. Samas on viiteid kuradi kaasabil nõidumise, temaga pidutsemise ja kuradi nimel ristimise kohta. Kõik need juhtumid esinevad 1642. aasta Pärnu maakohtu protokollis. Kõige kaugemale on arenenud 1641. aasta Pärnu maakohtu süüdistus Ello vastu, kus väidetakse, et ta magab oma isanda ehk vanakuradi endaga. Viimane süüdistus on väga omane paljudele Euroopa protsessidele. Eesti aladelt on teada ka mõned suuremad nõidade kogunemised, mis viitavad üldiselt väga levinud ettekujutusele nõiasabatist. 1619. aasta Tartu protsessis kirjeldatakse 50 nõia kogunemist ühel mäel, kus süüakse ja kummardatakse kuradit. Nagu rahvaluuleteadlane Ülo Valk on korduvalt toonitanud, on selliste lugude kirjeldamisel tegemist puhtakujulise folklooriga ja tegelikkuses pole Euroopa aladel, kaasa arvatud Eestis, mitte kunagi mitte ühtegi nõiasabatit toimunud.

Euroopa üldisest nõiakujutlusest eristab Eestit eelkõige see, et siinsetel aladel pole nõidumine olnud vaid naiste kunst. Eesti protsesside puhul on süüdistatutest umbes 60% mehed. Võib arvata, et see on põhjustatud varasemast tarkade kultusest ning sellest, et esialgselt pole nõiakunstil rahva jaoks olnud halvustavat tähendust. Samuti on siinsete juhtumite mastaabid väiksemad.

Keeruline on mõista, mis pani ühte inimest teist nõiaks pidama. Üldiselt arvatakse, et süüdistused kasvasid välja kogukonnasisestest pingetest, mitte niivõrd hirmust nõiduse ees. Nõidumises oli kedagi küllaltki lihtne süüdistada, sest kohus võis uskuda kõike, alates sellest, et hea sõnaga tehti halba, kummardati kuradit või käidi libahundiks ning lõpetades sajatamisega. Nii võis nõiaprotsessidest saada kerge vahend omavahe-
liste vastuolude lahendamiseks. Põhjuseks, miks sageli süüdistati nõida kellegi haigestumises või surmas, võis olla erinevate haiguste vähene tundmine ja suur hirm nende leviku ees. Samuti oli kerge nõiaks pidada lihtsalt ebameeldivat isikut või kedagi, kelle vanemaid oli nõiduses süüdistatud. Nõidumises võidi ühtviisi süüdistada isikuid, kes kostsid aeg-ajalt mõne hea sõna (ütlesid, et kellelgi on tugev poeg ja varsti poeg haigestus), kui ka neid, kes pidevalt sajatasid ja tigetsesid. Iga vähemgi ebatavaline tegu – näiteks mõisaprouale maasikate viimine – võis põhjustada nõidumiskahtluse. Samuti oli võimalik süüdistada kedagi, kes oli süüdistajast lihtsalt paremal järjel. Sageli on nõid varem tervendajana silma paistnud, aga mõne ebaõnnestunud juhtumi järel on hakatud teda kahju tekitamises süüdistama.

Nõiaprotsesside peamine funktsioon seisnes arvatavasti hirmuvalitsuse tekitamises, et kindlustada kiriku võimu.

Sageli võis protsess olla aga kavalalt sepitsetud selleks, et millegi eest kätte maksta, saada endale süüaluse vara vms. Paraku pole tänaseks selle kohta säilinud ühtegi dokumenteeritud tõendust.

Kuigi eestlased suhtusid rootsi ajal nõiakunsti üldiselt taunivalt, ei kadunud usk nõiduse võimalikkusesse. Protsesside aeg lõppes siis, kui kohtutes enam nõidusesse ei usutud ning kaebustesse ei suhtutud enam nii tõsiselt kui varem, rahva hulgast aga ei kadunud nõiahirm veel niipea.

Kohtumõistmise aluseks oli 1532. aastal Karl V koostatud kurikuulus *Constitutio Criminalis Carolina* ja selle alusel 1626. aastal Riias kirjutatud „Üheksa nõiajutlust“. Üldiselt kehtis Rootsi alal nende alusel nõudmine, et kui keegi on saatanaga lepingu sõlminud või nõiub, tuleb ta surma mõista, igasuguse ebaususe (paganliku õnnistamise, ennustamise, ohverdamise) eest tuli karistada vangistuse või trahviga.

Kõige levinum viis nõidu karistada oli nende elusalt põletamine, mille juures toetuti sageli Vana Testamendi lausele „Nõida ei tohi ellu jätta.“ Esimene teadaolev nõia põletamine Eestis toimus Tallinna lähedal 1527. aastal, viimane 1699. aastal Tartus. 1723. aastal asendati Tartus otsus nõid rattal purustada või neljaks raiuda eluaegse vangistuse ja trahviga. Samas on veidi varasemast, nimelt 1694. aastast Virumaalt teada juhtum, kus eluks ajaks vangi mõistmine asendati poomissurmaga. Kõige julmem ja üldse üks väheseid Eesti aladel kasutatud komplekskaristustest langetati 1642. aastal Pärnus. See nägi ette krahvi tapmise ja kuradiga ühenduses olemise eest süüdistatava mehe karistamist mitmel erineval vii-

sil. Alustuseks kõrvetati teda tuliste oradega, edasi löödi jäsemed liikmete kohalt puruks, rebiti süda välja, keha põletati tuleriidal ja pea aeti tee äärde teibasse.

Euroopa nõiahulluse ajast pärineb äärmuslikke lugusid, mille kohaselt inkvisitsioonikohtu käigus võidi põletada korraga sadu nõidu. Nii on näiteks teada, et Bambergis oli aastatel 1625–1630 rohkem kui 900 nõiaprotsessi (umbes 600 nõida hukati) ja Braunschweigis põletati aastatel 1590–1600 mõnel päeval koguni 12 nõida. Eestis pole selliseid massitapmisi eriti olnud. Teada on, et 1615. aastal põletati Paides üheksa nõida ja samal aastal olevat ka Amblas palju nõidu hukatud. Kui palju just täpselt, sellele ajaloolised allikad valgust ei heida. Ajaloolase Maia Madara kogutud andmeil süüdistati 1520.–1819. aastani (andmed puuduvad aastatest 1550–1579 ja 1730–1769) Eesti aladel nõidumises kokku 218 inimest, kellest surma mõisteti 65 (viimased aastal 1699).

Lisaks enamlevinud veebiallikatele on kava koostamisel kasutatud järgmisi materjale:

Marion L. Starkey „*The Devil in Massachusetts*” (New York, 1949)

Arthur Miller „*The Collected Essays of Arthur Miller*” (Bloomsbury Methuen Drama, 2016)

Christopher Bigsby „*Arthur Miller and Company*” (Methuen Drama, 1990)

Juhan Kahk, Malle Salupere „Nõiamoorid, pisuhännad ja maatargad. Tartu 1916. aasta nõiaprotsessist ja selle taustast” (Akadeemia nr 3, 1991)

Maia Madar „Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini.” (raamatus „Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis III” Tallinn 1987)

Pille Pullonen „Nõiaprotsessid Eestis” (Akadeemia nr 1, 2007)

Villem Uuspoo „Eesti nõiasõnade usulisest iseloomust” (Usuteadusline Ajakiri nr 1, 1938) ja „Surmaotsused Eesti nõiaprotsessides” (Usuteadusline Ajakiri nr 2-4, 1938)

Kavas on kasutatud Kalev Lilleoru fotosid „Salemi nõidade” lavastuse proovist ning Wikimedia Commonsi pärit ja Creative Commonsi litsentsiga CC0 tähistatud fotot Arthur Millerist. Kava koostasid Anne-Ly Sova ja Ott Kilusk. Lavastuse plakatifotod tegi Priit Loog. Plakati ja kava kujundas Koidu Pilve.

lavastusjuht **Andrus Jõhvik**
pealavameister **Kaido Päästel**
vanemlavameistrid **Ando Loosaar, Fred Laur, Janek Lipponen**
lavameistrid **Lauri Allikas, Erko Leppik, Sergei Peetso, Mario Valmas**
dekoratsioonide valmistajad **Kaido Päästel, Viljar Viik**
butafoor-dekoraator **Kaido Torn**
tekstiilide värvija **Anu Heinsalu-Diževski**
kostüümiala juhataja **Ester Kasenurm**
kostüümide õmblejad **Urve Kasenurm, Urve Enne, Epp Mõts**
grimmiala juhataja **Ivi Smeljanski**
grimeerijad **Sirle Teeäär, Karina Pajunurm, Kertu Vilgats**
kostümeerijad **Kärt Altjõe, Airin Vaarmann, Lisette Pent**
inspitsient-rekvisiitorid **Anu Hövel, Astrid Kivila, Silja Koppel**
heliala juhataja **Siim Rohtväli**
helimeistrid **Tarmo Jürgens, Janek Vlassov**
valgusala juhataja **Margus Vaigur**
valgusmeistrid **Karmen Tellisaar, Ivar Piperskihh, Iiris Purge**
videomeistrid **Argo Valdmaa, Antti Aalmaa**
muusikajuht **Feliks Kütt**
turundus- ja müügijuht **Inger Lilles-Nestor**
trupijuht **Aigi Veski**
pead administraator **Ain Miilberg**
haldusjuht **Kaido Lüll**
dramaturgid **Anne-Ly Sova, Ott Kilusk**
loominguline juht **Ingomar Vihmar**
teatrijuht **Roland Leesment**

SA Endla Teater
Keskväljak 1
Pärnu 80010

kassa 442 0666
info 442 0667
www.endla.ee

Teatri toetajad ja koostööpartnerid

pärnu

CRAMO
ehitusseadmete rent

ERR

ESTONIA
Spa Hotels

KUKU

EPS
TERM AS Reideni plaad

 Metsä

 tervis
ravispaahotell

Täname

 HANSAPROFIIL AB

Autoriõigusi vahendab

eesti
TEATRI
AGENTuur